

Число зшитка: IV. /Рік: I-ий, 1949/ Предмет: Історія української культури.

Проф. д-р Іван М і р ч у к.

ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЦАРИНІ

НАУКИ.

Коли ми будемо слідкувати з увагою за історією України, повною катастроф і небезпечних криз, виникає в нас питання, чи за таких умов взагалі могло розвинутися наукове життя, що може процвітати лише в межах власної державності й при старанній опіці з боку керівних чинників? Звичайно, князі та володарі були тими оборонцями богині Мінерви, що підтримувала самостійні наукові дослідження й студії. У своєму стремлінні до слави або з чисто практичних міркувань вони клопоталися власним шкільництвом і спричинялися до повстання вищих учбових закладів, головне, університетів, завданням яких було насамперед дати країні по змозі більше число освічених людей, потрібних для адміністрації країни. Другим фактором, що в початковій стадії духового розвитку кожного народу цікавився науковими справами, було без сумніву вище духовництво, яке не тільки мало ґрунтовне знання, але й великою мірою було заінтересоване в поширенні освіти у вищих суспільних колах.

Цей стан речей ми можемо ствердити в першому періоді історичного існування України, а саме в часи Київської держави. Кодифікація старого українського права, а саме "Руську Правду", без сумніву, науковий чин великого масштабу, як і заснування першої бібліотеки при Софійському соборі треба завдячувати ініціативі великого князя Ярослава. Коли в наших хроніках говориться про те, що князь Всеволод володів п'ятьма мовами, то можна з цього зробити дальший висновок, що в очах своїх сучасників він вважався представником науки. На жаль, київські володарі не мали часу, щоб заснувати в своїй столиці академію або університет, але пам'ятки культури того часу цілком ясно вказують, що терен для створення такого вогнища науки був відповідно підготований.

Старі українські хроніки, що були написані здебільша монахами, мають наскрізь науковий характер. Визначними теологами, знавцями свого фаху, були такі одиниці, як митрополит Іларіон, перший оборонець незалежності української Церкви, митрополит Климентій Смолятич, неабиякий філософ, що був добре ознайомлений із творами Платона і Аристотеля, одночасно людина, що домагалася поширення освіти між духовництвом, єпископ Кирило Турівський — майстер риторики, та інші. Заповіт під наголовком "Поучення дітях" князя Володимира Мономаха має також філософське забарвлення, і в ньому збереглися цікаві погляди на обов'язки володаря.

Це були наукові осяги, що давали підставу до надзвичайних сподівань і надій у майбутньому, коли б дальший розвиток пішов нормальним шляхом. На жаль, тим часом почалися напади татар, які знищили всю країну і спаралізували всяку духову діяльність. Але й у

наступному, литовському, періоді бракувало у великій мірі підстав для самостійної наукової праці, бо хоч тодішні литовські володарі стояли під домінуючим впливом високорозвиненої староукраїнської культури, однак не дбали про її підтримання й можливість її дальшого нормального розвитку. Що цей стан не поліпшав, але скорше погіршав після прилучення українських областей до Польського королівства, це зрозуміє кожний. Щоправда, князь Константин Острожський /1526-1608/ намагався заснуванням академії рятувати ситуацію, але його твір ледве перетривав свого засновника. Міщанство по таких містах, як напр., Львів, Луцьке, Київ також виявляло співчуття до наукових змагань, але ці спроби без значної допомоги власної держави не могли досягти поважніших результатів. Лише розквіт власної державності за часів козащини у XVII ст. створив відповідні умови для відновлення наукової діяльності в повному сенсі цього слова.

Козаки, спадкоємці вже давно завмерлої слави Київської держави, розуміли свої обов'язки супроти батьківщини й на цьому полі і брали особисту участь в організації вищого шкільництва в Україні, головне при заснуванні пізньої академії в Києві, високий науковий авторитет якої підняв рівень освіти в усьому східно-європейському просторі. Тут не місце багато говорити про значення Могиллянської Академії, її вартість виступає ясно в іншому місці. Але ми хочемо ствердити у зв'язку з її діяльністю те, що в залежності від занепаду української державності цілковито міняється й становище цього наукового центру. Хоч він, завдяки повному посвяченню київського суспільства, не перестав існувати, катастрофічність політичного становища виявляється в тому, що вихованці цієї високої школи не віддають своїх сил службі батьківщині, але своїми знаннями й енергією уможливають будівництво чужої, та ще до того ворожої, держави.

На межі XVIII й XIX ст. духовна ситуація на Україні виглядає з усякого погляду трагічно. Останні рештки власної державності впали жертвою великоросійського імперіялізму. Культурне життя підупало майже до нуля, так що навіть саме існування українського народу було серйозно загрожено спритною політикою панівних кіл Петербургу. Зрозуміло, що за таких умов не могло бути й мови про наукову діяльність, бо для цього бракувало всіх підстав. Саме тоді, коли в усій Європі йшла жава широка диференціація наукової праці і в кожній ділянці знання робилися поважні спроби самостійних дослідів, в українському суспільстві панував такий застій, що не можна було навіть думати про якусь зміну на краще. І коли згодом почав підживити дослідний рух українців, його інтереси обмежувалися на вузько національних проблемах. Не питання загального людського знання, не проблеми математики, фізики, астрономії, філософії та багато інших дисциплін, що охоплюють ціле людство, становили предмет самостійного дослідження, а українська етнографія, українська археологія, українська історія, українська мова й література. В обставинах цієї сумної дійсності було корисно обслужити принаймні згадані ділянки українознавства, тим паче з наявності великої небезпеки того, що чужі дослідники звернуться до цього комплексу питань і представлять світові скарби українського народу як їх власне культурне надбання.

Так же на схилі XVIII ст /1798/ з'являється енциклопедія українознавства Якова Марковича "Записки о Малороссіи, ея жителях и произведеніях, в 1819 році - Опыт собрания старинных мало-

російських п'єсень" князя М. Цертелєва. В цей самий час О.Павловський опублікував першу граматику української мови, а Д.Бантш Камєнський - свою першу систематичну на джерельні студії оперту "Исторію Малой Россіи", що вийшла в кількох виданнях. В році 1845 Миколою Маркевичем була видана п'ятитомова "Исторія Малороссіи" з сильним патріотичним забарвленням і фантастичною ідеалізацією козащини. Цей тон цілком зрозумілий в часи романтики, яка в цих дослідках давала багато місця фантазії та почуттям, через що праці великою мірою втрачали на своїй науковій вазі. В невірному зрозумілому патріотизмі Ізмаїл Срезневський видає в 1833-38 рр. "Запорожську Старину", в якій, побіч справжніх народних пісень, вміщує також свої поезії, звеличуючи геройські вчинки козаків. Не було тоді свого державного апарату, який би уможлиблював широке планування наукової праці. В заснованих на українському терені державних російських університетах у Києві й Харкові не було кафедр ні української мови, ані української історії. Лише в рамках загальної славістики можна було до певної міри зберегти українські національні інтереси, і то лише в дуже замаскованій формі. Таким чином український патріот, професор московського університету Осип Бодянський /1808-77/, що був одночасно секретарем Імператорського Історичного Товариства, видає в "Чтеніях общества истории и древностей российских" цілий ряд староукраїнських документів, хронік і шодєнників, між якими на окрему увагу заслуговує "Исторія Руссов", "Дітопис Самовидца" та інші.

Ці дослідні роботи, наскільки вони стосувалися до Правобережної України, знаходили певну підтримку з боку рос. влади, що після ліквідації польського повстання 1831 р? хотіла дати наукові докази того, що землі, положені направо від Дніпра, були з давен-давна російськими /за офіційною термінологією/ теренами і тому польські зазіхання на них не мають ніякої правової основи. З такою метою в Києві засновано Археографічну Комісію, що з такими співробітниками, як Шевченко, Куліш, Костомарів й інші, стала вогнищем національно-свідомої наукової праці; в її публікаціях з'явилися такі важливі історичні пам'ятки, як Хроніка Величка і Граб'янки. Великого розмаху набрала діяльність цієї Комісії, коли на її керівника покликано визначного українського історика Володимира Антоновича.

Матеріали до політичної історії Козацької держави в XVII ст. були опубліковані Археологічною Комісією в Петербурзі, щоб відповідно навітлити відношення цієї держави до Москви на підставі документів, знайдених у російських архівах. Головну працю виконав тут проф. М.Костомаров, що подібно як Антонович видає у Києві в 12 томах "Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Россіи" рр.1361 - 1679. В цьому ділі був йому помічний Пантелеймон Куліш /1819-97/, визначний історик, при тому талановитий письменник з дуже широкою скалею інтересів, вдача, повна контрастів, що під впливом різних настроїв дуже часто і радикально змінює свої погляди без відповідної причини - одним словом шірний образ української психіки в часи національної неволі.

Великі заслуги в ділянці української етнографії здобуло собі Імператорське Російське Географічне Товариство в Петербурзі, Київський Відділ якого доручив українському етнографові Павлові Чубинському /1839-1884/ досліджувати життя народу на Прагобережній Україні. З цієї метою Чубинський зорганізував експедицію, що дослідди своєї праці оголосила в 7-х об'ємистих томах "Труды этно-

графічно-статистичної експедиції" з цінними етнографічними матеріалами. Російські урядові кола не були зацікавлені Лівобережною Україною в такій мірі, як Правобережжям, і через це тут мусіла діяти приватна ініціатива українських патріотів, які або самі зберігали старі пам'ятки славної минувшини, або передавали їх в депозит Історично-філологічному Товариству при Харківському Університеті.

Перша справжня спроба планової організації української наукової праці зв'язана в значній мірі з заснуванням у Києві Південно-західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства, де об'єдналися для спільної праці всі визначні українські учені пізнішого часу. Ця російським шильдом замаскована Українська Академія Наук, праці якої охоплювали головне ділянку етнографії в найширшому розумінні цього слова, а також досліді господарського життя, зміла також навіязати зв'язок поза кордоном Російської імперії й зацікавити своєю працею учених з Галичини і Буковини, що належали до австрійської монархії. Публікації Товариства між якими на спеціальну згадку заслуговує монументальне видання "Историческія Песни малорусскаго народа" з коментарями В. Антоновича і М. Драгоманова, знайшли сильний резонанс у наукових колах цілої Європи. На домагання й при активній участі Товариства був скликаний перший археологічний з'їзд в 1874 р. в Києві, що, ставши могутньою маніфестацією національного дослідного духу, дав перегляд досягнень у ділянці українознавства. Але цей розвиток життя народу хоч лише в межах наукової праці, збудив підозріння російського уряду, прийшов нещасливий 1876 рік із забороною української мови в слові й письмі і з розв'язанням Київського Відділу Географічного Товариства. Через це припинилася будь-яка можливість самостійної наукової праці, предства яких якої були змушені під тиском змінених умов або перекинути свою діяльність за кордон, як це зробив Драгоманів, що продовжував видавання історичних українських пісень у Женеві, або сполучити їх з існуючими установами в російських університетах, щоб тут, під охороною високої школи, далі працювати для України.

Таким чином знаходимо цінні додатки до історії політичного і духового життя України в збірниках наукових праць Історично-філологічного Товариства при Харківському Університеті, що було засноване дослідником української мови Олександром Потебнею, або в звідомленнях Історичного Товариства Нестора Літописця, що повстало за ініціативою проф. Володимира Антоновича /1834-1908/ при Київському Університеті. Справжньою невичерпальною копальнею для кожного дослідника української дійсності в минулому був також місячник "Кіевская Старина", що заснований у 1882 р., повних 26 років був органом таких наших науковців, як Микола Костомаров /1817-85//, Михайло Драгоманів /1841-95//, Олександр Лазаревський /1834-1907//, Орест Левицький /1845-1922//, Олександр Потебня /1835-91//, Іван Франко /1856-1916//, Микола Сумцов /1854-1922// і багато інших.

В наслідок тяжких утисків, скерованих в усій Росії проти українства взагалі, а наукового життя зокрема, за царату аж до революції 1905 р. українська дослідча діяльність на національній підставі розвиватися не могла, і це було причиною того, що центр цієї праці був перенесений до Східної Галичини.

Вже після зайняття цих теренів Австрією наприкінці XVIII ст. віденські монархи пробували підтримувати тамтешнє духове життя заснуванням вищих шкільних закладів. Українська історія й українське письменство плекали особливо, а число національно працюючих науков-

ців росло з року на рік. Але ці намагання набули організаційної форми лише в 1872, коли при матеріальній допомозі українських патріотів з-над Дніпра у Львові powstało Літературне Товариство ім. Шевченка, яке після реорганізації в 1893 році стало чисто науковою установою, а згодом — справжньою Академією Наук. Від цього часу наукове життя на Західних Землях швидким темпом пішло вперед, товариство розвиває щораз інтенсивнішу й ширшу діяльність. Це сталося завдяки тому, що його провід перейняла на довгий час людина, що мала не тільки колосальні знання, безмежну пильність і рідку в учених продуктивність духу, але й прекрасний організаційний талант. Це був Михайло Грушевський /1866-1934/, київський учений, що, діставши покликання на професора української історії у Львівському Університеті, був відразу обраний на голову Товариства, й на цьому пості розвинув довгу й дуже корисну діяльність. Йому вдалося зібрати довкола себе в розмірно короткий час багато поважних науковців, досягнення яких в ділянці україністики були відомі далеко поза межами вузької батьківщини. Висліди їхньої дослідчої праці з'являлися в публікаціях Товариства, які ще перед першою світовою війною дійшли до чималої кількості 300 томів. Товариство мало 3 секції, а саме: 1/ Історично-Філософічну, 2/ Філологічну, 3/ Математично-Природописно-Лікарську. Крім секцій, існували ще комісії: 4/ Археологічна, 5/ Мовна, 6/ Комісія класичної філології, 7/ Комісія історії мистецтва, 8/ Правнича Комісія, 9/ Фізіографічна Комісія.

Товариство мало також поважну бібліотеку, вартість і значення якої полягали не в числі томів, але у їх підборі. Підставою бібліотеки були твори, що стояли хоч би навіть у дуже далекому відношенні до комплексу українських питань, без огляду на те, якою мовою були написані. Тут знаходимо ми чимале стародруків з XVI - XVIII стол., як, напр., перші друки І. Федоровича /Львів /1574/, або "Енеїду" Котляревського /Петербург 1798/. Крім цього треба згадати ще про музей, збірки якого дуже потерпіли в часи російської інвазії 1914-15 рр., але пізніше були знову доповнені й упорядковані.

Накінєць треба ще додати, що Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові було твором цілого народу в повному значенні цього слова, бо для його устаткування спричинилися не тільки заможні кола громадянства, але й звичайні селяни з усіх українських областей, які часто жертвували своє майно для його цілей.

Товариство мусіло зменшити свою діяльність від часу прилучення Східної Галичини до польської держави, бо воно відтоді перестало одержувати будь-яку допомогу з державних фондів, а, напакі, навіть зазнавало всяких перешкод від польського уряду. Після зайняття Львова більшовицькими військами НТШ взагалі перестає існувати як окрема організація, а стає офіційно філією Академії Наук УРСР у Києві. Хоч цей новий стан не означав ще повної ліквідації, проте реальна дійсність виразно показала, що в більшовицькій дійсності, без сумніву, нема місця для такого культурного центру, як Товариство ім. Шевченка. Визволення цих теренів з-під більшовицької окупації створило нові можливості для НТШ у Львові, які знову, в наслідок спротиву німецької окупаційної влади, не могли бути як слід використані. Центральна німецька влада не погодилася на відновлення діяльності цього важливого культурного центру Західної України, хоча німецькі дійсні члени Товариства, а саме фізик Плянк, географ Пенк та славіст Фасмер з Берлінського і Карл Маер з Кенігсберзького Університету

звернулися з окремим меморіалом до уряду губернатора, прохаючи дозволити відновлення праці НТШ. В 1945 р. більша частина дійсних членів перенеслася на Захід, а наступного року прийшло до відновлення роботи Наукового Товариства ім. Шевченка, але вже в Мюнхені, де воно з успіхом працює й тепер.

Революційний рух, який почався після російсько-японської війни й призвів до введення конституційного життя в імперії, приніс також українському народові полегшення, годувно на полі духовної культури. Після знесення обмежень і заборон, що висіли над українською мовою, можна було знову почати наукову працю, що проявилася насамперед у заснованні Українського Наукового Товариства в Києві.

Це товариство, що зібрало довкола себе українські духовні сили і подібно, як його старша львівська сестра, дбало про науковий доріст, видало в період до першої світової війни в загальному 24 томи, з яких ми зустрічаємося з розвідками також чужих учених, годувно росіян, як Шахматова, Корша, Ільїнського та ін.

Використовуючи обіцяну в маніфесті свободу, в 1906 р. зроблено спроби звести українську мову в існуючих на Україні університетах. Але царська влада дуже скоро заборонила виклади українською мовою, а погодилася лише на ведення курсів з обсягу українознавства і то російською мовою.

Не ліпше поводилося українським науковцям, що проводили свою діяльність у Галичині, отже в старій Австрії, але під безпосередньою владою поляків. Західні українці не мали також своїх власних високих шкіл, а Львівський Університет, закладений для всього населення Східної Галичини, був цілковито в руках поляків і за малими винятками не допускав українців до наукової праці. Проте, дослідчий рух українців охоплював тоді майже всі ділянки людського знання, хоча його предстанки за браком власних парастатів праці були змушені працювати на користь чужої, дуже часто ворожої їм культури. Наслідком цих неприродних обставин, українські вчені публікували свої праці російською або польською мовою і, зрозуміло, перейшли в історію європейського світу під чужою маркою. Таким чином виступають як російські вчені: філософ В. Лесевич, соціолог М. Ковалевський, дослідник мови О. Потебня /тут для прикладу лише кілька імен/; Клима Ганкевича вважають в слов'янському світі за польського філософа, Іван Горбачевський творить своїми працями підстави чеської хемії, І. Пулюй працює з успіхом у німецькій технічній високій школі в Празі. А їх число був легіон.

Світова війна в 1914 р. сповільнює культурне життя українців на всій національній території. В Росії арештовано і пізніше заслано тодішнього духового провідника Грушевського а у Львові також занепало національне життя з моментом, коли російські війська зайняли Західну Україну. Але цей занепад тривав досить коротко, бо наближався вже час революційного перевороту в царській імперії, що далі поклало до відновлення української державности. Лише у власній державі постали потрібні умови, які мали вирішальний вплив на розквіт наукового життя. Українська мова стає тепер мовою урядовою і мовою навчання, яка незабаром захоплює не тільки нижчі, але також середні й високі школи, і наукові організації. З огляду на різні технічні труднощі, започатковано насамперед українізацію кол. російського Київського Університету створенням нових кафедр української історії, історії права, мови і літератури. Крім того, створено два нові українські державні університети

в Києві і Кам'янці-Подільському, а також Історично-Філологічний Факультет у Полтаві. Далі почато організацію Національного Архіву, Української Національної Галерії і, нарешті, засновано Всеукраїнську Академію Наук у Києві.

Бажання мати власну академію наук захоплювало провідні верстви українців уже перед першою світовою війною; для них важливо було, насамперед, щоб за Науковим Товариством ім. Шевченка був офіційно визнаний характер академії, але опір поляків був надто великий. Аж у власній державі, під час правління гетьмана Павла Скоропадського, що присвятив особливу увагу плеканню науки, це старе бажання змогло стати дійсністю. В кінці 1918 року, а саме 14 листопада, відбулося відкриття академії з її трьома відділами, а саме: 1/ Історично-Філологічним, 2/ Фізично-Математичним, 3/ Соціально-Економічним; в члени академії були прийняті гетьманом найвідоміші представники української науки, як А.Кримський, С.Смаль-Стоцький, Д.Багалій, О.Левицький, М.Туган-Барановський та інші. Організаційна форма Київської Академії спиралася на вже випробуваних європейських зразках, при чому звернено спеціальну увагу на потреби українського простору. Щоб більш унаочнити великодушність фінансового забезпечення Академії, можна навести той факт, що, крім звичайного бюджету, була встановлена спеціальна сума 750 000 доларів для надзвичайних потреб Академії.

Всі ці нові плани були далекі від здійснення і не могли дати надзвичайних вислідів, бо Україна, переживаючи тяжкі кризи, лише в 1922 р. знайшла відносний спокій, що в дальшому перебігу мусіло привести також до похвалення наукової діяльності. Советська влада опочатку залишила Академію Наук в її давньому складі в повному спокої й навіть давала їй невелику матеріальну допомогу. Тільки жертвенності й витривалості українських учених можемо завдячувати те, що Академія розвинула в 1925-30 рр. незвичайно живу й широкую діяльність, не зважаючи на нестачу фінансових засобів, і здобула собі серед подібних установ належне місце в світі. Великі заслуги в організації наукової праці у важких умовах большевицької дійсності має відомий зі своєї львівської діяльності історик Грушевський, який, повернувшись до Києва, віддав усю свою енергію і свій досвід на службу національній культурі. Під його редакцією виходив тримісячний журнал "Україна", який містив дуже важливі й цікаві матеріали з історії політичного та духового життя на Україні.

В межах короткого нарису не можна подати навіть тільки наголовки нових праць у різних секціях, треба обмежитися лише на особливо помітних випадках. Між виданнями соціально-економічного відділу звертають нашу увагу розправи Комісії винчнення західно-руського й українського права, між якими на окрему увагу заслуговують цінні статті таких науковців, як Владимирський-Буданов, Туган-Барановський, Воблий, Василенко та інші. Фізично-Математичний Відділ пробував інтенсивною продукцією заповнити постану в минулому столітті прогалину і дав велике число монографій з ділянки математики, природознавства, хемії та споріднених галузей науки. Всі ці видання знайшли повне признание подібних закордонних інституцій Європи і Америки, з якими Академія мала науковий обмін думок.

Крім Академії, як центри науково-дослідної праці самостійні діяли ще інститути, між якими дуже живу діяльність розвинула Науково-Дослідна Катедра Історії Української Культури в Харкові під керуванням Д. Багалія. Загалом можна ствердити, що досягнення укра-

їнських учених були колосальні, якщо взяти під увагу обставини, в яких вони були змушені жити і працювати. На жаль від 1930 р. настала цілковита зміна. Розвиток національно-культурного життя ні в якому разі не був в інтересах червоних можновладців у Москві, які досить самотійну діяльність Академії піддали значним обмеженням, усунули національно-свідомих вчених з її складу, а їх замінили вищими партійними урядовцями без найменшої наукової кваліфікації.

На Західних Українських Землях, які на підставі Версальського договору дісталися під Польщу, науково-дослідна діяльність сильно підупала в порівнянні з часами перед першою світовою війною, що можна пояснити насамперед недостатчею фінансових засобів. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, через знецінення польської валюти втратило багато власного капіталу, так що, позбавлене всякої державної підтримки, на превелику силу змогло в обмеженій мірі підтримати свою видавничу діяльність. Від цього ж лиха терпіли також теологічні журнали: "Analecta ordinis sancti Basilii Magni", "Богословія", як і видання Українського Національного Музею у Львові.

Нещасливий вислід тяжкого змагання українського народу з його ворогом-більшевиками примусив велику частину української інтелігенції виїхати за кордон, щоб тут, на чужині, утворити нові центри духового життя. Так постали: Український Вільний Університет у Празі, Українська Господарська Академія в Подєбрадах, Педагогічний Інститут, Соціологічний Інститут, Академія творчого мистецтва, Історично-Філологічне Товариство, Товариство Українських Лікарів, Товариство Укр. Інженерів, Український Національний Музей-все у Празі. Найстаріша інституція, що досі продовжує роботу - це Український Вільний Університет, існування якого мало на меті створити для учених емігрантів даліші можливості праці й видколити доріст науковців для пізнішої діяльності на батьківщині; видано цілий ряд партійних праць, які з'явилися або в збірниках УВУ, або як самотійні твори. З них треба особливо відзначити: "Підручник органічної хемії" Горбачевського, "Загальна наука права" Дністрянського і "Українське право" Лашенка. Довкола Університету як справжньої *alma mater* групувалися вищезазвані товариства і організації, які або були з ним безпосередньо зв'язані, або існували назовні як самотійні одиниці, в дійсності ж однаке цілковито спиралися на нього. До них належить передусім дуже діяльне Історично-Філологічне Товариство під керівництвом Дмитра Антоновича, на засіданнях якого прочитано сотні рефератів; велика частина їх була надрукована в 5-ти томах "Праць" Товариства і передана до ширшого громадянського користування.

Не входячи в деталі й не підкреслюючи зокрема заслуг кожної установи, можемо загально ствердити, що наукові досягнення української еміграції в Празі й околиці мали і будуть мати без сумніву об'єктивну вартість і вирішальне значення для дальшого розвитку духового життя на українських землях, коли вони звільняться від більшовицького ярма і треба буде на руїнах сучасного творити нове життя.

Після захоплення Праги більшевиками українська наукова еміграція перенеслася на захід, до Баварії й відновила тут свою діяльність у цілком змінених обставинах. Більшість цих установ, як Український Університет, Подєбрадська Академія та інші, зуміли згуртувати біля себе багато молоді й продовжують свою педагогічну діяльність. Як наслідниця Київської Академії постає в Мюнхені

Українська Вільна Академія Наук, що намагається продовжувати світлі традиції своєї старшої сестри над Дніпром. Однак, знову під натиском сумної дійсності, наша еміграція, а тим самим і наші науковці переїзять за океан, щоб там дождатися слушної хвилини для повороту на батьківщину.

Другим важливим центром української наукової праці за кордоном був Український Науковий Інститут у Берліні, що, заснований в 1926 р., поставив собі завдання – грати роль культурного посередника між Середньою та Західною Європою і Україною.

Інститут намагався інформувати німецькі й західно-європейські наукові кола про духові, культурні і господарські проблеми України з одного боку, а з другого боку – перещеплювати досягнення чужої науки і культури на наші землі. З цією метою Інститут влаштував у Берлінському Університеті цілий ряд доповідей, які читали почасти чужі науковці, почасти українські, але завжди на українські теми. З такою ж метою видавано публікації українською і німецькою мовами, а саме: "Abhandlungen" /3 томи/ і /2 томи/ "Mitteilungen des Ukrainischen, Wissenschaftlichen Instituts in Berlin" "Beiträge zur Ukrainekunde" /7 зош./, "Ukrainische Kulturberichte" у подвійному /німецькому і українському/ виданні /44 числа/, далі – окремі твори, як "Handbuch der Ukraine" "Geschichte der Ukraine" монографія про Мазепу, українсько-німецький і німецько-український словники й багато інших. Бібліотека Інституту, найбільша збірка "Ucrainica" в Німеччині служила не тільки приватним особам, які працювали науково в цій ділянці, але й державним чинникам, яких інтересувала проблематика Сходу. Це, без сумніву, велика заслуга Інституту, що за час свого 20-літнього існування багато спричинилося до популяризації української справи влаштуванням курсів, рефератів, вистав, далі уділенням індивідуальних порад і інформацій науковцям та молодим людям, що звичайно підходили до розв'язання цих питань з русофільським наставленням.

При цій нагоді треба згадати також видатну працю Українського Наукового Інституту в Варшаві, який звертав більшу увагу на видавничу діяльність і впродовж останніх років своєї праці опублікував цілий ряд дуже цінних монографій.

Перелік цей ще далеко не вичерпує досягнень у царині науки; були ще різні організації, товариства, поодинокі особи, що також працювали на цьому полі, але, з огляду на брак місця, мусимо відмовитися від їх представлення.

Якщо наприкінці цього фрагментарного нарису скеруємо наші очі в минуле, на останнє 30-річчя, то мусимо ствердити все ж таки могутній поступ української науки. Коли на початку XX століття ще дискутовано над питанням, чи існує українська мова як самостійний ідіом і чи має українська культура право на власне існування, сьогодні такі міркування в сорозних колах взагалі вже неможливі і в разі їх появи зараховані були б до наукової гумористики. Само життя перейшло до порядку денного над цими застереженнями, перепонами й обмеженнями і, не зважаючи на дуже несприятливі умови, створило українську науку, многогранність і високий рівень якої дають новий доказ того, що Українському Народові належить право на власне культурне буття.

Філософія в Україні

В українському суспільстві могла б виринути думка, що не слід говорити про історію української філософії, коли в нас не було і немає власних філософів, які б створили самостійні системи, і взагалі на цьому полі немає ані навіть одного твору, яким би зацікавилися фахові чинники Європи. Це була і моя думка, коли я писав свою невелику розвідку про Сковороду, що появилася у працях празького Історично-Філологічного Товариства; я старався навіть тоді знайти якусь розумну підставу для цього сумного явища і думав, що повна трагізму та важких потрясень історія українського народу є цьому причиною. "*Inter arma silent musae*" серед них і філософія. Є лише один виняток, який підтверджує правило, коли Джордано Бруно, повний внутрішнього запалу, шукав боротьби із своїми противниками, щоб змогти повністю розвинути крила свого духа.

Такі бойові характери звичайно не дають людству жадних нових правд, ніяких нових метод, і їх завдання криється скоріше в тому, щоби світові тільки проголосити палаючими словами існуючі вже правди. Але як знаємо з історії філософії, Декарт відвернувся від публічного життя й відійшов у самоту, щоб написати свій твір "*Discours de la methode*". Кант не покидав ціле життя Кенігсбергу, бо він потребував спокою, щоб закінчити великий твір з нової методології думання. Ці і багато інших прикладів служать нам доказом того, що великі системи поставали лише у повному спокої і в деякому відокремленні від світу. Також потрібний для цього і матеріальний добробут, щоб усі сили народу не витрачалися лише в боротьбі за існування, але залишався надмір енергії також і для інших цілей. І тому філософія у властивому сенсі цього слова виступає досить пізно в культурному розвитку людства, вона лише тоді починає діяти, коли інші науки залишили вже частину шляху свого розвитку за собою і таким чином приготували їй ґрунт.

Бо людський розсудок, як і кожний інший орган, потребує певного часу для повного розвою, — до цього моменту він служить щоденним потребам, а саме утриманню при житті одиниці і цілого роду і зуживає до цього всю свою енергію. Аж тоді, коли зовнішнє життя щонайменше наполовину забезпечене, коли звичайні, хвилювчі потреби не виступають так яскраво, аж тоді можуть бути вжиті сили розуму до інших, вищих цілей. Лише в часи забезпеченого державного життя і при кращих і догідніших умовах, лише коли принаймні деякі суспільні класи можуть віддатися солодкому ледачінню "*dolce far niente*" щоб з вищої точки погляду роздумувати над вічними життєвими загадками, аж тоді постає догідний момент для розвитку філософічного думання.

І саме цих умов, які конечні, щоб народ піднісся на вищий щабель духового розвитку, українцям бракувало століттями майже цілковито. Про власне державне життя ледве чи можна говорити, вони втратили його на початку їх історичного існування і не знайшли донині нагоди, не вважаючи на велетенські зусилля, щоб його нарешті знову здобути. Але й тоді не зазнав цей народ спокою, коли він становив частину чужого державного організму; з причин свого географічного положення він наражався на різні небезпеки, які ніколи не давали йому прийти до повної фізичної і духової рівноваги. Крім цього, він мав особливе щастя бути в часи своєї державної залежності під владою народів, які вважали своїм сьвятим обов'язком нищити

кожний вияв власного культурного життя, кожну іскру самоцінного думання. У висліді чужого панування, що тривало століттями, українці втратили всі свої вищі суспільні верстви, які через їх краще матеріальне положення могли б бути носіями культурного розвитку. Міщанство й шляхта перейшли на бік національного ворога і з часом цілком злилися з масою панівної нації. Увесь народ, зведений до верстви бідного селянства, не мав можливості утворити собі умов для того вигідного й безжурного життя, що є в стані звільнити духові сили й віддати їх вищим цілям. Все те, що ми вище назвали, як "conditio sine qua non" для розвою власного філософічного думання, знаходимо ми в українців, але, кажучи словами математика, з негативними знаками. Замість власного державного життя — столітнє чуже панування; замість забезпеченого існування в рамках навіть чужого державного організму — постійні катастрофи; замість добробуту принаймні однієї суспільної верстви — скрайня нужда малоземельної селянської маси як одинокого представника цілої нації; замість певної свободи, принаймні в одній культурній діяльності — безоглядний утиск з боку чужих володарів. Отже, нема чого дивуватися, що всі сили народу були звернені тільки в одному напрямі, а саме до боротьби за існування не лише цілого народу взагалі, але кожної одиниці зокрема, так що не лишалось жадного надміру енергії для таких цілей, як філософія.

Але є й інші причини, що до деякої міри пояснюють низький стан філософічної продуктивності українців /міряючи західно-європейським масштабом/. Тут належить згадати насамперед те, що й інші слов'янські народи не дійшли до великих осягів на полі філософії. У властивій теоретичній філософії слов'ян не дали ні одного великого мислителя, не утворили жадної системи, що могла б гідно поставитися побіч оригінальної продукції інших країн. Візьмем такі галузі культури, як письменство або мистецтво /малярство, музика, архітектура/, візьмем точні науки, тут ми бачимо цілком виразно, що слов'яни "ceteris paribus" тримали рівний крок з іншими європейськими народами, як у минулому, так і в сучасному, а в деяких напрямках навіть здобули поважні осяги. Тільки ділянка філософії лишається порожньою. Російські історики самі одверто визнають, що російська філософія не виходить поза наслідування західноєвропейських, переважно німецьких зразків. Поляки ще нині живуть злишками гегелівської системи — каже Гайнріх Струве, проф. філософії у Варшавському Університеті, сам поляк, у своїй статті "про філософічну літературу поляків", опубліковану у "філософічних німецьких місячниках", том ІО. Я цитую далі з цього самого розділу його гідне уваги твердження:

"Коли я тепер постараюся ближче представити філософічні намагання поляків, а також я готовий і в майбутньому інформувати читачів місячника про найвизначніші філософічні досягнення цих і інших слов'янських народів, то з цього не можна робити висновку, що, мовляв, філософічна література слов'ян має особливо великі досягнення, які творять нову стадію в розвитку філософії і представляють собою незавважений досі поступ". Чехи мають лише славного педагога Коменського, а українець Сковорода з для східного блоку поважним явищем, але його великість далеко не сягає рівня інших європейських систематиків філософії. Не можна твердити, щоб українцям бракувало зацікавлення філософічними проблемами або що їм не доставало потрібної духової сили для творення філософічних систем. Тому мусимо шукати іншої причини, яка б пояснила це дивне на перший погляд явище.

Інтенсивна творчість на полі філософії зумовлена двома чинниками, які мусять виступати одночасно, якщо хочемо дійти до поважніших результатів. Цими чинниками є традиція і оригінальність. Головна умова філософічного розквіту полягає в тому, що представники філософічної думки, побіч оригінальності, мусять в однаковій мірі бути ознайомлені з осягами попередніх поколінь, а одночасно також іти з духом часу, щоб таким чином пов'язувати органічно минуле з майбутнім. Ні одна філософічна поважна система не вискочила готова як Мінерва з голови Зевеса, не постала без відповідної підготовки в попередньому періоді. Коли часами маємо враження, що якесь явище виринуло цілком нагло, спонтанно, то докладніша аналіза переконує нас, що це не так. Навіть негативне наставлення до минулого є доказом зв'язку між старим і новим. Ясно, що традиціоналізм не має обмежуватися до сліпого невідільничого наслідування старих взірців, навпаки, нашим завданням є, спираючись на осяги попередніх поколінь, шукати нових розв'язок вічних проблем життя. Але філософічна проблематика не змінилася цілковито протягом часу, програма, вироблена старовинними греками, залишилася майже без зміни, не втратила своєї актуальності аж донині. Змінилися тільки методи праці, підхід до розв'язання поодиноких питань, наświetлення найважливіших моментів. Але всі ці нові теорії, конструкції, гіпотези, що на початку свого справляють враження різнобарвних картин у калейдоскопі, в дійсності є тільки суб'єктивними відповідями на вічні питання, що тривають людськість від самого початку її існування.

І саме це слабе плекання традиції, брак органічного зв'язку між сучасним, минулим і майбутнім, дуже невелике знайомство з осягами наших батьків є однією з головних причин нашої слабкої продукції на філософічному полі. Бо хто з нас ще донедавна знав про літературну творчість Володимира Лесевича, Памфила Юркевича, нашого кантіянця Василя Довговича та багатьох інших. Навіть Сковорода, така визначна фігура в духовому житті всього слов'янства, був для великої частини західноукраїнського громадянства до першої світової війни порожнім звуком. І тому не дивно, що чужі культури, наші сусіди з півночі та заходу, залічують наших мислителів до своєї сфери. І таким чином Лесевич і Юркевич представляються російськими, Клим Ганкевич — польським, Довгович — мадярським філософом, а закордонний науковий світ, маючи фальшиві інформації, називає Сковороду, українця найчистішої крові, засновником і головним представником російської філософії. Ми однак не протестуємо проти цього культурного імперіялізму наших сусідів з тієї простої причини, що ми самі не знаємо нашої історії, не надаємо традиціям великого значення і в своєму егоцентризмі починаємо рахувати початок світу від своєї власної особи.

Але навіть ця обставина, так само, як і попередні, не в'яснюють нам явища, нами розглядуваного, на весь зріст. Якщо хочемо цю проблему зрозуміти як слід, мусимо піти глибше й проаналізувати основні елементи психічної структури не тільки українців, але й усіх слов'ян у цілому. Духова енергія у формі філософічного мислення має у слов'ян не вертикальні, а горизонтальні тенденції; коли б це явище представити у графічній формі діаграми, то не побачимо там лінії, яка гостро піднімається вгору, щоб дійти до кульмінаційної точки, а тільки горизонтальну пряму, що проходить рівномірно над усіма верствами громадянства. Немає тут сильних концентраційних пунктів, що є символами для визначних одиниць, себто імпазантних

зосереджені духовної енергії, намість бачимо тут високий рівень філософської творчості в широких масах населення. Якщо розглянемо докладно духовну творчість українського народу, то зустрінемося тут із своєрідним світоглядом, оригінальною метафізикою, в якій точно означене становище людини в цьому світі, її роль в житті та відношення до Абсолюту; тут знайдемо систему філософії моралі, пристосовану до конкретної дійсності, нарешті, добре розвинений естетичний зміст, який своє оформлення й практичне пристосування знайшов у дуже тонких, майстерних творах народного мистецтва. Усе це доводить нам, що філософська культура увійшла в широкі маси простолюддя, знайшла тут відповідний ґрунт для свого розвитку й досягла загалом високого рівня.

Наслідком цих горизонтальних тенденцій українського філософського мислення є факт, що в нас фахова література заступлена розмірно слабо, а натомість глибокі філософські думки, навіть спекулятивні міркування, увійшли в інші ділянки літератури, головне до красного письменства, й тут виступають в інших пристосованих до життя формах. Таким чином з повним оправданням знаходимо в підручнику української філософії Чижевського Шевченка, і Гоголя, і Куліша, і Костомарова, побіч фахових філософів, як Сковорода, Петро Лодій, Гогоцький, Новицький та інші. Немає найменшого сумніву, що і Вячеслав Липинський, як історіософ і головний представник українського месіанізму, займе поважне місце в історії сучасної філософської думки. Якщо візьмемо для порівняння інші слов'янські народи, то зможемо ствердити цілком аналогічне явище. Що Толстой і Достоевський — це глибокі мислителі з поважними філософськими інтересами, в цьому не може бути ніякого сумніву, але так само Словацький, Країнський, з новіших Бжозовський, Жеромський, Шибишевський — це репрезентанти польської філософії, що стверджене їх наявністю в підручнику "Філософія в Польщі" проф. Краківського Університету Страшевського.

Однак, це загальновідоме явище має для слов'янського світу далекосяжне значення. З одного боку, не можна заперечити, що філософська думка, сформульована у творах історичних, літературних, знаходить більше поширення в колах громадянства, ніж фахові твори, писані мовою, важко приступною пересічній людині без спеціальної освіти. Але, з другого боку, це саме явище має цілком протилежні наслідки. Філософське мислення, яке виступає в творах, не суворо фахових, і охоплює сфери суспільства, зрештою відповідно не підготовані до тонких спекуляцій, мусить змінити силою факту загальний свій характер, воно ж, пристосовуючи себе до способу думання пересічного обивателя, мусить відкласти на бік чисту абстрактність, тонкість виводів, строгість аргументації, а в осередок своїх міркувань ставити не чисте пізнання, його можливість і його границі, а насамперед людину і її долю, людське життя та його сенс. Навіть такий мислитель, як Масарик, що виховувався під сильним впливом західно-європейських течій і розпочав свою кар'єру доцентурою в німецькому університеті, все ж таки перейнятий цим слов'янським антиабстрактним духом і, звернувши свою увагу на таку формалістичну дисципліну, як логіка, пише підручник "конкретної логіки". Бо кожний слов'янський мислитель не задовольняється результатами "чистого" думання, а відразу переносить висліди своїх міркувань на поле практики й усіма силами намагається перевести ідеї в дійсність. Що, напр., німецькі філософи зосталяють як недосяжний ідеал, як провідну зірку в хаосі різномірних розбіжних поглядів, наші брати намагаються здійснити за якнайкоротший час. Так "царство Боже на землі" в свідомості Толсто-

го існувало не як символ, метафізичний ідеал, а мало здійснитися тут, конкретно на цій землі. За свідченням Тат'яни Львовни, оточення Тішого і він сам були свято переконані, що здійснення його ідей прийде незабаром, протягом найближчих років.

Це змагання до реалізації, до застосування теорії на практиці є характеристичною рисою для всіх слов'янських філософів і дуже яскраво виступає навіть при влаштуванні приватного життя. Тут ми не бачимо тієї розбіжності між словом і ділом, яка часто ра-зить нас у філософів західного світу. Найприкметнішою рисою під цим Поглядом є наш філософ Сковорода, філософія якого є в дій-сності тільки поясненням і обґрунтуванням репрезентованого ним жит-тєвого ідеалу. Володимир Лесевич, строгий логіст, великий знавець сучасних напрямків західно-європейської філософії є одночасно пе-реконаним пропагандистом своїх ідей, за що був засланий на два ро-ки на Сибір. Цілком інакше реагує в момент конфлікту з представни-ками державного апарату Кант, що, маючи за собою авторитет відомого в цілому світі мислителя, без спротиву підпорядковується забороні тодішнього міністра освіти в Пруссії читати лекції з філософії релі-гії.

У зв'язку з цими горизонтальними тенденціями в українській фі-лософії та змаганням її представників не задовольнятися чистими спе-куляціями, а звертати увагу передусім на проблеми конкретної дій-сності, створюючи повну гармонію між словом і ділом, треба згада-ти ще одну рису української духовності, а саме перевагу емоціональ-них та чуттєвих елементів над чисто розумовими раціоналістичними мо-ментами. Українці так само, як усі слов'яни, дуже легко і скоро за-хоплюються новими ідеями, але цей ентузіазм не тривалий і перетво-рюється по невдачці навіть невдачі в повну зневіру. Любов - цей до-мінуючий елемент у духовному житті - доходить до великої інтенсив-ності, але так само з якоїсь маловажної причини вона може нагло пе-рейти в безмежну ненависть, для якої немає ніякого розумового оправ-дання. Для ілюстрації згадую тут Юркевича, який, всупереч пануючим тоді в Європі настроям, творить "філософію серця". Самий розм. не в силі пояснити усіх загадок буття, тому поставлені межі, яких він ніяким чином перейти не в силі. Ця психічна функція, незвичайно важливою для нашого пізнання, на яку звертають увагу інші філософі-чні мислителі /як Гоголь, Костомаров, Сковорода, в XVII ст. К.Т. Савроуєцький/ є у Юркевича "людське серце", що зовсім ясно виходить з його статті: "Сердце и его значение в духовной жизни человека".

На закінчення цієї загальної характеристики треба підкресли-ти ще одну дуже важливу рису української духовності, а саме глибоку релігійність, яка характеризує не тільки народ у цілому, але також і найважливіших його представників. І навіть, коли ми інкрли зустрі-чаємось з негативним ставленням до релігії, то ця ворожнеча є тіль-ки іншою формою релігійного патосу, який не задоволений дотеперіш-німи формами релігійного життя шукає для задоволення своїх внутрі-шніх потреб цілком нових шляхів. При цьому треба сказати, що ця ре-лігійність не має в собі знамені ортодоксальності. Українець у сво-єму релігійному житті ніколи не звертає уваги на зверхні прикмети, а старається увійти в глибину, збагнути суть і вагу віри? Зовнішні ознаки його не цікавлять, і тому сектанство, що має джерело в фор-мальних розбіжностях, не знаходить на Україні відповідного ґрунту. З цього виникає толерантність щодо інакше думачих, зовнішнім виразом чого є слова українського Сократа - Сковороди: "Поганські святині є теж зовнішніми ознаками християнської віри, на яких були приміще-

ні мудрі і блаженні слова: "поссе те ірsum".
Універсальність, повага перед кожним, глибше відчутим виявом релігійності, толерантність у ставленні до віросповідних противників, присвячена увага до змісту, а не форми, — такі характеристичні риси української ментальності, які мусіли знайти своє відзеркалення у філософічній творчості!

Розуміється, що ця аналіза й характеристика філософічного думання не мають і не можуть мати абсолютної важкості, навпаки, міркування такого роду мусять мати свою еластичність, розтяжність яка б дозволяла їх застосовування в різних випадках. Нам вони потрібні також для того, щоб створити базу для кращого розуміння окремих явищ філософічного життя на Україні.

Після цього загального вступу приступаємо тепер до детальшого розгляду творів, які поклали або читалися на Україні, й до представлення діяльності філософічних письменників, що жили на нашій території.

С т а р і ч а с и .

Після цих вступних зауваг можемо звернутися до історії, щоб ствердити, що інтерес до філософії та її проблем прийшов в Україну разом із загальною християнською освітою з Константинополя і знайшов у вищих колах духовенства сприятливий ґрунт. Київський митрополит Климентій Смолятич вважався в XII ст. за філософа високої класи, що мав бути добре ознайомлений із творами Платона і Аристотеля. Крім того у молодій Київській державі появляється теологічне письменство, яке часто мало філософічне забарвлення. Зокрема твори отців Церкви, як Йоана Дамаскина, Климентія Ареопажита або Максима Ісповідника своїми думками мимоволі зв'язуються з діалогами Платона, але цілком свідомо із всемогутнім у середньовіччі Аристотелем. Ми мусимо, на жаль, констатувати, що вся філософічна праця цього часу полягала головне лише в досить поверховному наслідуванні чужих зразків і не була в силі дати оригінальні твори власної продукції.

Лише далеко пізніше зроджуються нові філософічні інтереси при зударі двох релігійних світоглядів, при чому залишається не ясним, чи це поживалення знайшло на Україні догідний терен. Як відомо, в XV столітті розповсюджувалася в Києві секта, якій офіційні церковні кола закидали ересь. Секта, заснована жидом Схарієм і зная під назвою "ожидовілах", ширила вчення, що тільки частково відходило від жидівських ортодоксальних поглядів і в суті речі своє вістря спрямовувало насамперед проти християнства. Представники цієї секти не могли заспокоїти своїх релігійних потреб у рамках православної віри і тому зверталися за посередництвом жидів до інших джерел, що лежали в межах арабської, грецької і жидівської філософії. Відомості про цей рух черпаємо з різних перекладів, які, щоправда, були зроблені офіційною на цілому Сході церковно-слов'янською мовою, однак, не зважаючи на це, виявляють виразні властивості української мовної культури. Знаходимо, отже, між ними твір арабського філософа XII ст. Альгазалі, далі логіку Моисея бен Маймона, нарешті "Врата Аристотеля" — справжній підручник етики й політики. Можна думати, що ця література була далеко чисельніша, але, переслідувана Церквою, вона не була в стані викликати живий відгомін в українській душі в наслідок надто сильного підкреслення елементів розуму. Справжні філософічні інтереси, що залишили тривалі сліди в українському

письменстві, виникли також із пізніших релігійних спорів. В наслідок чисто політичних подій, а саме насильно проведеного прилучення вірної православної Церкви України до ультракатолицької Польщі, розгорівся в 16 і 17 ст.ст. на просторі цілої України церковно-релігійний спір, що мав велике значення для поширення філософічної освіти. По одному боці стояла "віра батьків" — православ'я, сильно загрожене в своєму майбутньому існуванні, по другому боці — католицизм, що після поборення реформації в межах Польщі, мріяв про поширення сфери своїх впливів на східні землі. Також із чисто політичних причин частина українського православного духовенства прилучалася до римської церкви й увійшла з Римом в унію, що мала завдання захопити Схід Європи для католицького світу й таким чином надолужити втрати, заподіяні йому реформацією. Ясно, що ця затяжна боротьба між православною Церквою, з одного боку, і католицизмом і унією, з другого боку, мусіла бути ведена і доведена до успішного кінця також духовою, інтелектуальною зброєю. Грубого насильства й державного авторитету польської держави не вистачало, щоб мати тривалий успіх. До цієї мети треба було вживати логічно витончених аргументів або доказів, побудованих на метафізичних спекуляціях, або кінце-кінцем треба було покликатися на такі авторитети, як Арістотель та його школа, св. Августина або Тома з Аквіну. В крайньому разі прегизники католицизму зверталися до ворогів власного ворога і знайомилися з Лютером, Меланхтоном, Цвінглі й іншими революціонерами тодішнього часу.

Але такої мудрости не можна було досягнути в домашньому вихованні, треба було виїздити за кордон, відвідувати такі університети, як Краків, Прага, Ляйпціг, Відень, Кенігсберг, Париж, Лейден, Падуя, звернути увагу на колегії єзуїтів у Римі і інші католицькі центри, або навіть піти на науку до великих майстрів Західньої Європи.

Але труднощі подорожей за кордон, особливо в Східній Європі, були тоді такі великі, потреба на теологічно та філософічно вишколені сили така настирлива, що вирішили заснувати в рідному краю вищі школи для виховання здібних і вірних борців за майбутню долю загроженої віри. Так постоє як протизвага до добре зорганізованих і численних колегій єзуїтів перша українська академія в Острозі /1585-1640/, першорядний культурний осередок, що попри своє коротке існування мав надзвичайне значення для дальшої ролі Православної Церкви, як і для духового розвитку української нації. З подібних причин утворено братські школи у Львові, Луцькому, Вильзі, Перемишлі й інших українських містах. Все ж таки підставу для духовного життя цілої тодішньої Східньої Європи трорила без сумніву Київська Академія, що завдячує своє становище в культурному житті східних слов'ян насамперед ініціативі й жертвенній діяльності київського митрополита Петра Могили, й через це її справедливо називають Могилянською Академією.

Коли ми, не звертаючи уваги на деталі внутрішньої організації й плану навчання цієї високої школи, поставимо тільки питання про характер філософічних студій у цьому закладі, мусимо дійти на підставі численної літератури до висновку, що тут, без сумніву, опочатку надавала тон система Арістотеля і то не тільки в оригінальному виданні, але також в опрацьованні пізніших коментаторів, яких уживали також під час європейського середньовіччя як підручників філософського навчання. Ми маємо зіставлення рукописів відбитих курсів філософії в Київській Академії й на підставі цього матеріалу можемо переконатися, що наше попереднє твердження цілком відповідає правді.

Звичайно ці компендії охоплюють такі філософічні дисципліни, як логіка й діалектика, фізика і метафізика, деколи й етика - все в томістично-арістотелівському дусі, що з повною ясністю видно також з їх заголовків: "Universa philosophia commentaris scholasticis illustrata", або "Organum Aristotelis", або "Cursus philosophicus doctrinam Aristotelis Stagiritae complectens" або "Philosophia peripatetica", і т.д. Коли ми питаємо про мотиви цього наставлення, то, залишаючися в стилі тодішньої доби, можемо ствердити, що Академія трималася тих самих підручників, правдоподібно з причин конкуренції з польськими єзуїтськими колегіями, в яких беззастережно панував Арістотель, щоб таким чином дати українській молоді ту саму духову поживу, тільки в національній формі.

В першій половині XVII ст. з'являються крім того, ще два твори, автори яких не належали до кола вчених Київської Академії. Першою з цих найраніших філософічних публікацій на Україні є "Зерцало богословія" Кирила Транквіліона Ставровецького /1618/, що містить в собі одну філософічну частину цілком у дусі томістичної науки; другою є виданий 1625 р. в Кракові трактат "Про душу" Касіяна Саковича, пристрасного полеміста, який спочатку перейшов від православ'я до унії, щоб потім опинитися в лоні Католицької Церкви. Слідні філософічні інтереси в творі, основному для української Православної Церкви: "Confessio orthodoxa" "Могили, як в праці німця Адама Цернікава з Кенігсбергу: "De processione Spiritus sancti" де зібрані всі догматично спірні пункти між Православною і Католицькою Церквами.

Всі ці твори стояли під панівним впливом томістично-католицької теології й Арістотелевої філософії, що всевладно панувала в українській духовості.

Але настає хвиля перелому. Поволі в філософії всеж таки прокидається свідомість недостатності схоластичних методів навчання; до цілковитого розриву з старими традиціями доходить вперше в половині XVIII ст., в роки, коли префектом Академії став вихований в Ляйпцігу Давид Нащинський. На підставі зібраних у Німеччині дослідів він звертається до протектора Академії київського митрополита Тимофія Щербацького з пропозицією взяти за основу філософічного навчання підручник Бавмайстера "Elementa philosophiae generalioris"

з тих психологічно цілком зрозумілих міркувань, що наука Вольфа знайшла вже захоплених читачів і прихильників не тільки між усіма німецькими племенами та конфесіями, але й у всіх народів Європи; французів, англійців, італійців, голландців, данців і швайцарців, і цим ясно довела право на існування й перевагу над іншими системами. Брак фізики в системі Бавмайстера був заступлений відповідним розділом з Вінклера або з інших підручників, що так само були побудовані на науці Вольфа.

Новий підручник філософії здобуває собі київський ґрунт, і в звідомленнях пізніших професорів філософії ми читаємо, що науки Бавмайстера вони викладали цілком сліпо, з усіма вступами, проблемами й складовими частинами, при чому брали до уваги навіть різні можливості в інтерпретації тих самих сумнівних місць. Ми можемо уявити, яким обставинам завдячує нова філософічна система свої великі успіхи в Могилянській Академії. Архітектонічна краса, ясність викладу, легке розуміння, але поряд із цим пласкість думок були причинами великої популярності вчення Бавмайстера не тільки в Україні, але й в інших країнах Європи.

Пару десятиліть пізніше, наприкінці XVIII ст. філософія Вольфа здобуває собі Львів - другий культурний центр на українській те-

риторії. Нашинський мав велике значення у введенні до Київської Академії Бавмайстра, так само заслужився його може відоміший земляк Петро Лодій /1764-1829/ при поширенні того ж підручника "Elementa Philosophiae" як підстави для всіх філософічних студій у Collegium Ruthenum Львівського Університету. Бо Лодій побудував - ідучи за загальнопануючими настроями в старій Австрії - свої виклади філософії в Collegium Ruthenum на системі Вольфа, причому Бавмайстер лишився його безпосереднім провідником і вчителем. Але тому, що знання латинської мови поширене було тоді між українською молоддю ще дуже слабо, а, з другого боку, не було ще українського підручника філософії, Лодій рішив видати в 1790 р. переклад згаданого вище твору як допоміжний до студій філософії. Проте він не перекладає всієї книжки, а тільки другу частину, де зібрана "Philosophiae Moralis Institutiones Ethicam et Politicam complexae"

з тієї причини, що термінологію практичної філософії можна було ваяти з запасу слів звичайного життя і тому перекладачеві не справляла вона таких великих труднощів, як абстрактні поняття метафізики.

Петро Лодій лишився все своє життя вірним прихильником Вольфа і його філософії. Він видав у 1815 р. на місці своєї пізньої діяльності - в Петербурзі підручник логіки для тамонької студентської молоді, в якому знову вірно йде слідами вольфіянця Бавмайстра. Поділ усієї логіки на теоретичну й практичну виразно виявляють дух цього майстра.

До вольфіянців належав на західно-українських землях наступник Лодія в "Collegium Ruthenum" проф. Іван Лаврівський, що також визнавав на філософічному полі виключно авторитети Вольфа і Бавмайстра, далі вчителі філософії в духовних семінаріях дієцезій Перемишля й Львова, які ще перед заснуванням "Studium Ruthenum" у Львівському Університеті дбали за виховання українського духовного доросту. Автором підручників, якими користувалися в семінаріях тодішньої Австрії: "Institutiones Logicae" /Viennae 1766/, "Institutiones Metaphysicae Partes quattuor" /ibidem 1769/, і "Підстави логіки" /Авгсбург 1777/ був єзуїт Сірісмунд Сторхенав, професор Віденського Університету, що теж був прихильником Вольфа.

З психологічного боку цілком зрозуміло, чому філософія Вольфа зайняла в слов'янському світі свого часу панівне становище, так що її не могли захитати навіть революційні думки кенігсберзького філософа Канта. Були, щоправда, спроби зрозуміти важкий хід думок критичного ідеалізму, зрозуміти Канта, але не можна було помітити захоплення цим філософом. Тому ми не дивуємося, що Лодій у своєму підручнику логіки не тільки відкрито йде слідами Вольфа, але навіть робить деякі спроби, щоб у параграфах 47, 48, 67, 69, 176 критично розправитися з Кантом. Можна прийняти, що його замітки про поділ логіки на чисту і практичну або про категоричний імператив не походять безпосередньо від Лодія, він ішов тут слідами Енезідемуса-Шульце, якого він цинив дуже високо.

У зв'язку з цим треба додати, що раніше, перед цим поворотом на користь системи Вольфа, твори тодішніх західно-європейських мислителів проходили на Україну, хоча їх вплив охоплював далеко пущі кола. Багато бібліотек мали твори Бекона, Декарта, а тези картезіанців були навіть темою товариських дискусій.

Ляйбніц мав учнів у Київській Академії, а Прокопович спер свою оборону реформ Петра I на правно-філософічні думки Гоббса, Гроція і Пуффендорфа. На підставі скупих відомостей про цих філософів можна припускати, що нові філософічні твори були знані в загаль-

ному учителям і студентам Академії. Але коли в залишених нам зшитках викладів філософії Арістотель панує беззастережно, про нові напрями немає згадки, то треба гадати, що, незалежно від офіційної програми, нові ідеї згадувалися в усних дискусіях і ймовірно знаходили живий відгомін серед слухачів. Зрештою, зрозуміло, що українські науковці мусіли ознайомитися, подорожуючи по Європі, з панівними там напрями; після повороту вони вважали за свій обов'язок розповісти учням, що вони бачили і чули за кордоном. Причини, чому ці зміни замовчувалися в офіційних публікаціях, треба шукати в релігійних моментах, які взагалі грали велику роль не тільки в Київській Академії, а й у всій Східній Європі.

Н о в і ч а с и .

Однією з найвизначніших постатей в межах київської культури є, без сумніву, філософ Григорій Савич Сковорода /1722-1794/. В його духовному обличчі відзеркалюються риси характеру цілої нації в їхній виідеалізованій формі. Син звичайної козацької родини з Полтавщини студіює загально прийнятим звичаєм у Київській Академії, після закінчення якої виїжджає для поглиблення своїх знань за кордон і відвідує німецькі університетські міста, як Відень, Мюнхен, Бреслав, і навіть, як дехто думає, Кенігсберг. Сковорода дуже цікавився релігійними питаннями, почасти через те, що таким чином хотів лишитися вірним традиціям своєї високої школи, почасти також тому, що ці питання у високій мірі цікавили тодішнє українське громадянство. З цього замишування випливали його студії Біблії, "наймудрішої з усіх книжок", яка задовольняла божеською правдою його довготривалий голод і спрагу". Добре обізнаний з відповідною теологічною літературою, він пробує тлумачити текст Біблії за допомогою зібраного ним ключа символів. В історії українського письменства Сковороду справедливо називають "українським Сократом". Порівняння двох мислителів треба пояснити тим, що вони обидва не тільки в зовнішніх ознаках, але й у своїй внутрішній, душевній структурі виявляють велику подібність. Хоча старопинний Сократ далеко перевищує українця Сковороду історичним значенням для розвитку людства, - з другого боку, не можна забувати, що цей останній, як і його грецький первовазір, мав якусь таємну силу, що служила йому порадою в найкритичніші хвилини життя, що в нього також є перепага практичної філософії над чисто теоретичними питаннями. Нарешті український мудрець так само, як і його грецький попередник не залишив результатів своїх міркувань майбутнім поколінням у формі готової системи, але розмістив їх, не надто систематично, в не дуже численних творах, які з'явилися друком у збірному виданні аж 100 років після його смерті. Перепага практичної сфери інтересів в'язалася в обох етичних реформаторів з внутрішньою потребою власним життям дати наочний образ проголошуваних ними ідей. В Сковороди можна прямо обернути це відношення. Його філософія була властиво теоретичним обґрунтуванням і інтерпретацією репрезентованого ним життєвого ідеалу.

У висліді цього наставлення бачимо узгіднення між ділами і словами, між думками і діями, таке радикальне й переконливе, що нам важко знайти в новітній історії людства ліпший приклад застосування теоретичних поглядів в дії - у власному житті.

Яку партію має філософія для Сковороди?

"Головна ціль людського життя, — відповідає він, — головною річчю людської функції є дух, думка і серце. Лише філософія або любов до мудрости старається дати духові життя, серцю шляхетність, чесність думці як голові цілості". Завдання філософії полягає отже в житті духа, що назовні виявляється в шуканні правди. Головне завдання людського життя або філософія лежить не в досягненні правди, але у вічному стремлінні до цих недосяжних цілей.

Головні твори Сковороди, написані в формі Сократових діалогів, вказують на те, що підставу його філософічного думання творив глибокий антропологізм. Сама людина є, на його думку, головним засобом вирішення всіх найважливіших проблем і загадок життя, які можна розв'язати тільки за допомогою самопізнання. Антропологізм Сковороди має потрійний характер: онтологічний, розпізнавчо-теоретичний і етично-правничий. Онтологічне становище: людина — це мікрокосмос, в якому відзеркалений в розумінні метафізики великий світ або макрокосмос. Сковорода використовує це твердження, щоб витягти з нього теоретично-пізнавчі висновки. Бо, за його поглядом, людина творить вихідну точку кожного пізнання, що обмежується в своєму розмірі і в своїх підставах на самопізнанні. Це є єдина мета пізнати світ і Бога.

Світ, що його пробує пізнати людина, складається з двох принципів, з двох натур, однієї видимої і однієї невидимої. Видимою натурою є матерія в найширшому розумінні цього слова; вона має не тривале, а лише тимчасове значення. Другим принципом є за Сковородою: "правда, краса, суть, плян, думка і дух". У висліді того кожна річ існує подвійно, раз як матерія, яку ми схоплюємо нашими зміслами, другий раз — як невидима дійсність. Чоловік як частина світу мусить аналогічно провадити те саме життя: поперше, як матеріальне видиме тіло, подруге, як матеріальний невидимий дух.

Сковорода не хоче визнати за тілом жадного значення, а всю свою увагу хоче звернути на духовість. Одуховлення власного "я" можна вважати другим народженням людини. Теоретичні завдання, отже самопізнання і на тій же підставі пізнання правди мають лише тоді право на існування, коли вони тісно зв'язані з морально-практичними інтересами. Суть людини не вичерпується чисто теоретичною правдою, але домагається насамперед співучасті серця і волі. Тому головна вага його філософування лежить не в теоретично-пізнавчих міркуваннях, а в питаннях життя.

Між ними на перший плян висувається питання останньої й найвищої цілі, до якої примує кожна людина. "Нашим найбільшим бажанням є бути щасливим!" Сковорода є, отже, евдаїмоністом, проте його щастя має специфічний характер і полягає в добровільному зв'язку з Божою волею, або в житті за справжньою натурою речей. Коли ми хочемо прямувати до щастя, ми мусимо через самопізнання пізнати власну натуру, характер і відповідно до цього жити. Кожна річ є легка і солодка, коли вона є комусь вродженою. Він завжди підкреслює, що природа мстить на тому, хто вибрав собі не відповідне заняття, бо грати чужу роль на світовій сцені приносить незадоволення, нудьгу й журбу. "Ліше бути звичайним котом, ніж левом із натурою осла! Щастя полягає в тому, щоб робити лише те, до чого є покликання, тобто жити в згоді з природою або в мирі з Богом. Самопізнання, на підставі якого можемо пізнати світ і Бога, далі будовання практичного життя в згоді з вродженими здібностями, отже з природою або Богом — це є найважливіші елементи світогляду Сковороди.

За часів Сковороди багато українців працювало на полі філософії, хоча здебільшого їх осяги йшли на користь чужим культурам. Без

Зве в XVII ст. в Україні можемо ствердити сильні західні, передусім німецькі впливи; але в наступному столітті можна легко помітити в усій країні цілковиту перевагу німецького філософічного думання, а головне представників т.зв. німецького ідеалізму.

В Карпатській Україні в найбільше висуненому на захід клаптику української національної території, відкриваємо в перші роки XIX ст. ентузіастичного однодумця Канта в особі греко-католицького духовника Василя Довговича, який від самого початку своєї наукової діяльності особливу увагу присвятив критичній філософії. Вже під час його філософічних студій в Ужгороді його цікавила стисла філософія, зокрема філософія німецького ідеалізму. Кант, Фіхте, Шеллінг, зокрема філософія Ніцше — це були головні об'єкти його глибших студій над німецькими філософами — постають твори латинською мовою:

1. Critica purae Rationes in compendio per Basilium Dohovits Tyrnaviae 1808.
2. Critica practicæ Rationes ex operibus Immanueli Kant et Bendauid - una cum aliorum observationibus breviter deducta per Basilium Dohovits Tyrnaviae 1809.
3. Definitiones philosophicae, quae sunt vel praecipuae et cardinales, vel controversae desumptae scriptoribus Kant, Wenzel, Bendauid, Werdermann, Karpe, Baumeister etc ... collectae a Basilio Dohovits Anno 1809.

Твори молодого прихильника Канта не вийшли друком, бо коло зацікавлених філософічними питаннями мусіло бути тоді на Карпатській Україні дуже малим. Вони залишилися ще й донині недослідженими, і дуже часто навіть їх заголовки подаються перекручено. Тому неможливо скласти остаточний висновок щодо їх оригінальності. Ми можемо лише з великою ймовірністю прийняти, що Довгович, пишучи свої твори, користувався в той уже час дуже багатю літературою про Канта. Розглядаючи історичну роль Довговича, цікаво відзначити, що, всупереч панівній в слов'янській філософії відразу до теоретично-пізнавчих питань і цілком ясного стремління слов'ян займатися лише проблемами життєвої філософії і етики, в майже зовсім невідомій закутині Карпатської України виступає греко-католицький сільський духовник, що виявляє велику любов до кенігсберзького філософа.

Те, що не пошастило Кантові, — викликати сильніший відгук у слов'янській душі, — вдалося повністю його молодим наступникам; Фіхте, а насамперед Шеллінг і Гегель, займають надзвичайно поважне місце в духовості слов'ян.

Коли почали здійснювати план організації в Харкові першого університету на українській території, куратор граф Потоцький звернувся до Фіхте з проханням перебрати катедру філософії. Хоча запропоновані йому матеріальні умови були дуже добрі, Фіхте відмовився від цієї пропозиції з цілком правильних міркувань, що він тільки в межах власного суспільства, лише на батьківській землі зможе виконати як слід своє завдання й обов'язки супроти свого народу. Як другого кандидата на катедру філософії в Харківському Університеті Гете і Шіллер радили тодішньому кураторові університету графові Потоцькому найталановитішого учня Фіхте й його вірного прихильника, принаймні в перший період його письменницької діяльності, І.Б.Ша-

да /1758-1834/ професора філософії в Єні. Приваблений високою платнею, яку обіцяла йому виплачувати російська влада, Шад приймає запрошення, іде в 1804 р. до Харкова і за деякий час починає свою діяльність на українському терені. Найпліднішим періодом життя Шада є його діяльність в Єні /1799-1804/, тут постають його важливі твори: "Grundriß der Wissenschaftslehre", "Geist der Philosophie unserer Zeit", "Transcendente Logik", "System der Natur und transzendentale Philosophie".

Але нас цікавлять насамперед твори, що з'явилися в Харкові й що мають значення для філософської характеристики автора під час його перебування в Україні. Сюди належать його "Institutiones philosophiae universalis Tomus primus Logicae purae et applicatae complectens" Charokoviae et Halle 1812, "Institutiones juris naturae" Charokoviae 1814, "De libertate Europae vindicata", 1819, патріотична промова під час свята в Харківському Університеті з приводу царювального визволення Росії від наполеонівської небезпечності.

Шад як філософ не заслуговує на якусь особливу увагу, важлива для нас є тільки участь німецького філософського думання в його викладах у Харківському Університеті, які були прийняті з захопленням тамтешньою молоддю. Шад мав багато прихильників і великий вплив між харківським студентством. Доказом особливого зацікавлення української молоді саме фахом, заступленим Шадам, є те, що під час його викладання, без якоїсь попередньої підготовки, зголошено 12 докторських дисертацій з історії філософії. Між прихильниками Шада знаходимо двох карпатських українців: Аксентія Гевліча і Александра Дудровича; останній після видалення Шада з Росії став у 1816 р. його наслідником на кафедрі філософії.

Дудрович /1782-1830/, також дуже популярний між студентською молоддю, як і його вчитель, був під панівним впливом німецького ідеалізму. Він особливо цікавився Шеллінгом, але виселення Шада російським урядом за поширення заборонених і небезпечних ідей Шеллінга примусило його бути обережним, не виявляючи надто виразно своїх симпатій. На підставі дослідження його творів можна однак ствердити, що Дудрович саме підносить ті елементи Шеллінгової системи, які вели до релігійного містицизму; при цьому він опирається головне на таких шеллінгіанців, як Шуберт і Баадер.

До прихильників Шада належить також українець, народжений в Києві, Н.Г.Білоус /1719-1854/, що, будучи професором філософії в Ніженському ліцеї, висловлював під час лекцій ідеї свого вчителя й через це зрештою за доносом був знятий із свого посту. Загалом треба сказати, що сфера впливу Шада була далеко ширша, ніж це можна ствердити на підставі праць, які стосуються цього питання.

Шад і Дудрович становлять перехід від філософії Фіхте до до більш поширеного й відомого Шеллінга.

Шеллінг і романтична література мусіли мати вплив на українське громадянство, що бачило в цьому напрямі можливість виявлення світові багатств власної народної творчості. Головним пропагатором філософії Шеллінга на всьому східноєвропейському просторі був українець Данило Кавунник-Веланський, що, закінчивши Київську Академію, іде за кордон і входить в особистий контакт із німецьким філософом. Повернувшись до Петербургу, де Кавунник став викладати в Військо-Медицинській Академії фізіологію, ботаніку та фармакологію, він читав своїм слухачам також лекції про натурфілософію Шеллінга. До шеллінгіанців в Україні належав відомий етнограф, історик літератури й перший ректор Київського Університету Михайло Максимович /1804-1873/, що не тільки в своїх філософських, але й у фольклорних

працях стоїть під виразним впливом німецького філософа. Шеллінґ-яцем, хоч і невеличкого формату, був Осип Міхневич /1809-1885/, студент і викладач Київської Академії, автор праці про життя Шеллінґа, яку він розглядає в зв'язку з системами інших німецьких філософів.

Філософія Гегеля знайшла в духовому житті слов'ян найсильніший відгук і дала теоретичні основи поважній течії, яку ми охоплюємо терміном "месіанізму". Месіаністичні ідеї знайшли чимале поширення насамперед у поляків, росіян та чехів, які свої концепції будували на історіософії Гегеля. Однак український ґрунт не виявився придатним для цих ідей, через що й вплив Гегеля не такий дуже помітний. Все ж таки, як символ певної епохи, гегельянство знайшло прихильників серед українського громадянства, хоча не в такій мірі, як у інших слов'янських народів. До гегельянців на Україні належав Сильвестр Гогоцький /1813-1889/, професор Київської Академії, пізніше Київського Університету, автор праць: "Критический взгляд на философию Канта", "Философский лексикон", в 4-х томах, "Введение в историю философии", "Обозрение системы философии Гегеля", далі Орест Новицький /1804-1884/, вихованець і викладач Київської Академії, пізніше професор Київського Університету, лекції якого мали велику популярність, Петро Редькин /1808-1891/, професор філософії права в Петербурзькому Університеті, на Західних Землях - Осип Чачковський, який в 1863 р. видав у Відні німецькою мовою "Спробу об'єднання наук" /"Versuch der Vereinigung der Wissenschaften"/, і Клим Ганкович /1842-1924/, автор першого, що, правда, дуже загального, підручника про слов'янську філософію "Die Grundzüge der slavischen Philosophie".

Гегель дав філософічні підстави слов'янському месіанізму, який найсильніших представників знайшов серед поляків та росіян. Учень Гегеля в Берліні був граф Адам Цешковський, що, перейнявши від свого вчителя трихотомічний принцип тези, синтези, антитези у своїх творах: "Пролегомена до історіософії", "Отче наш", "Бог і палінгенезія" розглядає провідну роль Польщі в майбутній історії людства. А що висловив своєю ритмічною прозою Цешковський, вбрав у віршову форму його приятель, один із трійці великих польських поетів - мислителів, граф Жигмонт Красінський. Мількевич стоїть у повній духовій залежності від Андрія Тов'янського, який разом із Янським, Круляковським репрезентують релігійно забарвлений месіанізм /Польща - Христос народів/. До групи месіаністів треба залічити таких філософів, як Кароль Лібельт, Трентовський, Гене-Вронський, хоча останній, з походження не поляк, у своїх творах: "Prolegomenes du messianisme" і "Prolegomenes du messianisme" має дуже багато спільного з месіанізмом слов'янським, побудованим на релігійному містицизмі і гіпертрофічному націоналізмі. Так само могутньо звучать месіаністичні тони у свідомості російського громадянства XIX ст., бо слов'янофільство, так само, як його противників "западників", можна звести до одного спільного знаменника російського месіанізму. Представники слов'янофільства, як Іван Кірсевський, Хомяков, Константин Аксаков приділяють - так само як і поляки - для своєї нації провідну роль в межах не тільки слов'янства, але й цілого світу, покликаючись на Православну Церкву, як єдино істинну релігію, і на "самодержавіє", як форму державного життя. Олександр Герцен, духовий батько "западників", висуває на перше місце російський "мір" з його комуністичними принципами і свято переконаний у тому, що тут лежить рятунок не тільки для його батьківщини, але й цілого людства. Найновіші події на Сході Європи нам ясно показують, що там не

завмерла месіянстична ідея, але що вона діє далі, хоч у змінених формах. Передумовою розвитку цих думок є, крім релігійного наставлення, живі державницькі настрої, і тому месіянзм запустив сильне коріння у поляків та росіян. Натомість він дуже слабо розвинувся у південних слов'ян та українців, як і у чехів, що після тридцятилітньої війни аж до XX ст. жили недержавним життям. І тому не диво, що "ідеал гуманності" як провідну ідею людства висунув у чеській літературі не хто інший, як Масарик, творець чеської держави, а в українців створив ідею послаництва – синтезу Сходу із Заходом великий державник В'ячеслав Липинський. Наші месіяністи XIX ст., а саме кирило-методіївці жили в дійсності чужим, запозиче ним добром. На них впливала філософічна та літературна романтика й містична релігійність у польській та російській формах і західна християнсько-соціальна філософія. "Книги Битія Українського Народу", автором яких імовірно є Костомаров, подають накреслений Богом шлях до спасіння, і ролю слов'янських народів у майбутній історії, вони навіяні теж духом християнської любови, братерства й рівності усіх, але всі ці висновки якісь такі кволі без відповідного патосу, що на перший погляд можна пізнати чуже їх походження. Костомаров подає пізніше цінний вклад у характерологію українського народу /"Дві руські народності"/, вказуючи на українців як на представників "внутрішнього", а росіян "зовнішнього" в людині. Куліш дав цілісну філософію культури, збудовану на принципі подвійності людини, двох природ, двоякого єства душі. Серце людини, емоціональний елемент і "зовнішнє" в ній, є в постійній боротьбі "поверхні" і глибини душевної". Нарешті, найвищачніша постать серед кирило-методіївців – Шевченко проповідує під впливом чеських і польських письменників месіянзм, але такий несміливий, неперний себе, що підразу можна відчутти велику його відмінність від самовпевненості, зарозумілості наших сусідів. Філософічний світогляд Шевченка настільки мінливий і не скристалізований, що найрізноманітніші угруповання та напрями намагаються підтягнути його під свою ідеологію. Сучасним Шевченкові був Микола Гоголь /1809-1852/. Літературний талант і мислитель високої класи, якому Чижевський у своїй історії української філософії присвячує стільки місця, скільки й Сковороді, однак душа роздвісена, що, з одного боку, була тісно зв'язана з українським чорноземом, традицією, кровною приналежністю, атмосферою рідного села, а з другого боку – намагалася для задоволення амбіцій і здійснення далекосяжних мрій увійти у високі сфери, в чужий світ, який все ж таки не міг йому принести повного задоволення. Гоголь мусів знати твори Сковороди, які в писаній формі передавалися з рук до рук. І тому під впливом його, а також Отців Церкви він розвинув своєрідну антропологію та етику, своє вчення про внутрішню людину, етичний плюралізм та християнську культуру.

Від цих представників дисциплін, безпосередньо з філософією не зв'язаних, переходимо до періоду спеціалізації, до вужчих фахівців, між якими на перше місце висувається Памфіл Юркевич /1827-1894/, професор Київської Академії, пізніше Московського Університету, вчитель визначного російського філософа Володимира Соловйова. Юркевич після гострої критики механічного матеріалізму та кантового скептицизму звертається до Платонівської науки про ідеї, відрізняючи в цьому світі три сфери: те, що дійсне, те, що можливе, /ідея/ і т., що повинне бути. І з можливого – ідеї не можна вивести дійсного, як це робив німецький ідеалізм, ідею перетворює в дійсність творча воля Бога або людини. Юркевич детально розвиває антропологію під впливом Сковороди: внутрішню людину він розуміє, згідно з українською тради-

цією, емоціонально і виразно підкреслює значення серця та почувань у духовому житті людини. Етика Юркевича також емоціональна й глибоко релігійна. Нарешті треба згадати, що в Києві наш філософ розвинув живу діяльність, але, перенесений до Москви, замовк майже цілковито, не знайшовши в чужому йому громадянстві потрібного резонансу. До цієї групи фахівців належить також Володимир Лесевич /1837-1905/, найвизначніший представник українського позитивізму, який з часом переходить від Конта до позитивістичного кантіанства, а далше до так званого емпіріокритицизму, де він іде слідами таких німецьких філософів, як Laas, Riehl, Hering а пізніше Avenarius і Petzold. Заповітом його була видана після смерті праця п.з. "Емпіріокритицизм, как единственная научная точка зрѣнія", Петербург, 1909 р. Великим фахівцем на полі філософії мови був Олександр Потебня /1835-1891/, професор Харківського Університету, що стояв під впливом Гумбольта та Германа Льотце. На з'їзді слов'янських філософів у Варшаві в р.1927 визначний польський лінгвіст Боуден де Куртне /Baudouin de Courtenay/ вислагодив реферату д-ра Чеховича висловився з великим штеизмом про свого вчителя Потебню. З українців, учнів Потебні, займався філософією мови і психологією творчості зрештою чужий для українського громадянства Дм.Овсянико-Куликовський /1893-1920/; філософії національності та характерології українського народу присвятив свою працю професор Харківського Університету Микола Сумцов /1854-1924/. До соціологічної школи на Україні належить досить велика група науковців, між якими на перше місце висувається Михайло Туган-Барановський, професор у Петербурзі та Києві, критик марксизму й методолог соціальних наук. Походженням з литовсько-татарського роду, але народжений на Україні, він був зв'язаний громадською діяльністю та своїми симпатіями з українським національним рухом. До німецької філософської школи Віндельбанда і Ріккєрта належить побіч Тугана-Барановського також філософ права Богдан Кістяківський /1868-1920/, відомий із своєї критики марксизму, яку він провадить у блискучих, глибоких статтях, зібраних пізніше під назвою "Соціальні науки і право" /Москва 1916 р./.

Явище sui generis на фоні філософського національного думання сучасного українства є історик високої класи В'ячеслав Липинський /1892-1931/, який перший між провідниками українського громадянства спер свою дійсну національну теорію державности на власні русійні сили, звільнивши себе від впливів чужих авторитетів. Звертаючись до славно-національних традицій гетьманства, він зробив селянський стан носієм модерної державницької ідеї, а тяжкий, повний катастроф шлях українського народу в майбутнє очолив німбом світового посланництва.

Переглянувши коротко найважливіші явища в історії філософської думки в Україні, хочемо звернути увагу на вчителів філософії - своїх і чужих, - що діяли по високих школах на наших землях, або наших працівників, що діяли в наукових осередках за кордоном, а саме: А.Козлова /вплив Ляйбніца і Тайхмюллера/, О.Гілярова /член ВУАН, історик філософії/, Г.Челпанова /психолог/, В.Зінківського /укр.психолог і рел. філ. емоціоналіст в дусі Юркевича/; в Одесі працювали: Н.Ланге /німець з України, психолог/, М.Гордієвський /українські праці про Сковороду/, Г.Флоровський /праці, між іншим, з історії української теології/; в Харкові: Ф.Зеленогородський /праці про Сковороду/; в Кам'янці деякий час викладав українець Васильківський, в Полтаві - теж недовго укр. Чикаленко /іст.філософії/; в Ніжині - Я.Колубовський /бібліограф філософії, зокрема української/; у Львові: М.Конрад /іст.філософії/, Г.Костельник /томістична філософія/, у Варшаві С.Балей; в Празі, Берліні та Мюнхені І.Мірчук /історія античної філософії, укр. філософія/, Дм.Чижевський /логіка, іст.філо-

софії зокрема української/, Я. Ярема /психологія/; в Київській Духовній Академії - Д.Поспехов, Ліницький Д. Богдашевський, П. Кудравцев, І.Четверіков.

В останні часи на Великій Україні панує "марксіська філософія"; серед її українських прибічників треба згадати П.Демчука та В.Юринця.

К о н т р о л ь н і п и т а н н я

Досягнення українського народу в царині науки

1. Досягнення науки на Україні в княжій добі.
2. Український ренесанс в ХУП-ХУІІІ ст.ст.
3. Характеристика наукових дослідів в ХІХ ст.
4. Наукове Товариство ім.Шевченка та його значення для української науки.
5. Змагання українців у високошкільному секторі.
6. Здобутки і заслуга Всеукраїнської Академії Наук у Києві.
7. Становище української науки в світовому масштабі.

Філософія в Україні

8. Чи можемо говорити про українську філософію.
9. Характеристика філософічного мислення у слов'ян.
10. Філософія у Могилянській Академії.
11. Перехід від схоластики до новішої філософії.
12. Григорій Сковорода
13. Впливи Канта та німецького ідеалізму.
14. Харківська школа.
15. Підкарпаття у філософічній творчості українців.
16. Шевченко-Гоголь як українські мислителі.

Примітка: На стор.70., ряд І7-І8 надруковано нерозбірно /з технічних причин/ наступні слова: після Шеллінг треба читати:
" ... є його улюбленими авторами, а як продукт його ..."
і т.д.